УДК 342(477)(091)

СИТНИК В.О., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

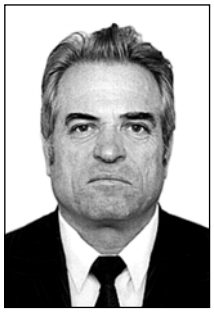

Ситник Віктор Олександрович – декан факультету правничих наук Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили.

Державно-правові погляди Пилипа Орлика і розвиток української національної ідеї

Ця стаття присвячена проблемі дослідження конституційного процесу в Україні. У ній розглядаються різні підходи до еволюції Конституції України, запропоновані окремі альтернативні шляхи розвитку національного конституційного законодавства.

The article is dedicated to the problem of the research of the constitutional process in Ukraine. The article deals with different approaches to the evolution of the Ukrainian constitution. The author suggests the alternative ways of the development of the national constitutional legislation.

...Коли ми діждемося Вашингтона
з новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!
Тарас Шевченко
(З поетичного твору "Юродивий", 1857).

Мрія Тараса Шевченка про наш "новий закон" здійснилась таки 28 червня 1996 року, коли Верховна Рада України прийняла Конституцію незалежної України. Цьому передувала багатовікова українська конституційна творчість як у державні, так і в бездержавні періоди України. Це, зокрема, Конституція Пилипа Орлика, "начерки Конституції Республіки" Георгія Андрузького (1846 – 1847 рр), конституційні проекти Михайла Драгоманова (1884 р), Михайла Грушевського (1905 р), Миколи Міхновського (1905 р), Конституція Української Народної Республіки (1918 р). Були й радянські конституції тоталітарних часів.

Величезне значення для розуміння історичного розвитку української державності, українського конституційного процесу має перша спроба встановлення в Україні конституційного устрою 290 років тому, помітно раніше перших Конституцій США (1787 р), Франції і Польщі (1791 р.).

Після смерті Івана Мазепи у 1710 році гетьманом у вигнанні обрано генерального писаря Пилипа Орлика. Це був один із найвидатніших діячів XVII-XVIII ст., самовідданий українсь-кий патріот. Все життя він присвятив боротьбі за незалежність країни, хоч його діяльність проходила в еміграції.

5 квітня 1710 року, коли в м. Бендерах П.Орлика обрали гетьманом України, було підписано договір між ними і козацькою старшиною під назвою "Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького". Це й був перший конституційний акт в Україні.

Зміст договору свідчив про тверді наміри укладачів повернутися з еміграції на батьківщину, де договір отримав би юридичну силу для всієї України. На час його складання договір був не теоретичним проектом, а цілком реальним документом.

Договір розпочинається релігійною формулою, характерною для важливих державних актів того часу: "Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, во ім'я Трійці Святої

славимої ”. Затим іде вступ і 16 пунктів договору. Перші 6 пунктів мають загальнодержавне значення: про релігію – при цьому наголошується, що в Україні має бути тільки православна церква (п. 1), про територію та кордони (п. 2), про відносини з Кримом (п. 3), про Запорозьку Січ (пп. 4, 5).

Пункти з 6 по 16 говорять виключно про українську державність. Основний їхній зміст – незалежність України від Польщі та Москви. Вона мала стати демократичною республікою з виборними законодавчими і судовими органами, передбачалося створення козацького парламенту (Генеральної Ради), який мав скликатися тричі на рік і складатися, крім Генеральної старшини, з представників від Запорозької Січі та по одному представникові від кожного полку.

Конституція вже цім обмежувала гетьманську владу і робила з України конституційну державу: гетьман не мав права самочинно призначати на посади, позбавлявся судової влади, що передавалася Генеральному Суду. Без рішення Генеральної Ради гетьман мав права розглядати тільки поточні питання, при цьому мав радитися з генеральною старшиною. Точно визначалися прибутки гетьмана.

Зверталася увага на становище міщан, селян, козаків. Гетьман мав стежити, щоб старшина не утискував “людей убогих”. Скасовувалися всі тягарі, що були накладені на селян і козаків, а також державні монополії.

Конституція Пилипа Орлика свідчила: та боротьба, що починалася ще в роки визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького між двома течіями в українському державному будівництві – самодержавною і республіканською, – закінчилася тріумфом останньої.

У цьому документі неодноразово згадується про протекторат (покровительство) Швеції над Україною. Це потрібно було “для більшої міцності України, для зміцнення цілості в наданих правах і кордонах”. Отже, цей протекторат не означав підданства українського народу Швеції. Більше того, він орієнтувався на незалежність України та міцність її внутрішнього устрою.

Національна ідея. Вона є чи нема?

Побудова держави дуже нагадує спорудження храму.

Оживити, покликати до будівництва Храму державності масу – історичний обо’вязок інтелігенції. В який спосіб? Насамперед національною ідеєю державотворення. Якщо інтелігенція не усвідомлює цього, вона втратила інстинкт самозбереження, а і очолюваний нею народ – право на незалежність. На щастя, і маса, і інтелігенція – це люди, а в людей ніхто не 5 може відібрати майбутнього, люди визначають його самі, з І найтемнішого тунелю знаходять дорогу до світла. Той же історичний досвід вчить: маса може знову і знову кристалізуватися в мононацію навколо провідної верстви, – носія духу, “що тіло рве до бою, рве за поступ, щастя й волю”.

Як би ми не тішилися черговою незалежністю, фактично ще не маємо повної незалежності. В нашій державі продовжують діяти колишні колоніальні структури влади, включно з Верховною Радою, які мусять бути замінені суто українськими державними структурами. Далі де-факто діють у нас сталінські закони, тільки твориться нова конституція. Ми залишимося в цьому абсурдному стані напівдержавності, доки не замінимо старі колоніальні структури сучасними європейськими структурами, що водночас відповідатимуть історичним, національним інтересам, психологічним і культурним традиціям українства.

Не зуміли показати народові міру відповідальності комуністичного режиму за розгром нашої нації і тепер змушені ту відповідальність ділити або й взагалі брати на себе. Послухаєш декого з ораторів, то виходить, що В. Пинзеник винен у провалі економічної політики Щербицького...

А відповідних прикладів історія дала нам немало. Після Нюрнберзького процесу німецький народ дружно відмовився від ідеології фашизму, по недовгих роздумах так само дружно перейняв ідеологію лібералізму, дружно взявся до пращ – і нині процвітає.

Ми, українці, одного разу – під час референдуму 1 грудня 1991 року – так самісінько дружно відвернулися від Союзу. На більше нас, на жаль, не вистачило. Не готові ми, як німці, до свідомого, без зволікань, вибору потрібної ідеології – живемо в ідеологічному вакуумі.

Тих вакуумів у нас нині не менше, ніж “баньок” на спині простудженого. Ми живемо у вакуумі економічному, вакуумі фінансовому, вакуумі освітянському, культурному, релігійному. Ми ще себе не “знайшли”.

Так, нам усе доводиться починати спочатку. Ми не знаємо, який спосіб господарювання вибрати, як перейти до ринку, як приватизувати майно, землю, як відродити Українську церкву. Однак це ще півбіди. **Але коли ми не знаємо, яку державу будувати, яку ідеологію сповідувати, якою дорогою іти в завтрашній день, – то це вже повна біда.**

Зрозуміти це дуже просто: якщо не виробимо власної життєздатної ідеологічної доктрини, того, що, кому і як робити для врятування й утвердження нації, то (ідеологія не терпить порожнечі) неодмінно знайдеться “старший брат” і накине нам на шию хомут своєї

доктрини. Невже забули, як це робиться?

"Політика – це доля" (Наполеон). Без політики, як без Бога, – ні до порога. Духовною ж основою політики завжди виступала ідеологія. Без сумніву, політична культура України не вища від її загальної культури: в колоніальних умовах народ не мав права на її розвиток і, чесно кажучи, було йому не до того. Тому нині ми змушені відкривати для себе ідеологічні істини, що вивчаються у світі в середніх школах.

Хто, приміром, серед нашого оточення може чітко пояснити суть поняття "національна ідея"? Адже йдеться саме про ідеологію нашого державотворення! І включає вона в себе і національний менталітет, і нашу історію, і традиції, мову, культуру, освіту і національну специфіку народного господарства, і церкви, і виховання молодого покоління. А ще що? Як же ми, інтелігенція, будемо підносити державницьку свідомість народу, коли самі плутаємось в розумінні "доленосних" політичних істин.

Більше того, чимало надто прогресивних наших поступовців у дискусіях про національну ідею незмиренно закопилюють губу: навіщо, мовляв, ті раритети! Нині в світі вигасає ера національних ідеологій, а натомість настає ера ідеології грошей, ідеологія прагматизму і вигоди. (Воно! справді так). Чи не краще відразу перескочити в нову ідеологію, аніж закисати на старій.

Невже XX століття нас нічого не навчило? Хіба ми не перескакували з феодалізму в комунізм, а з тоталітарного соціалізму в необмежену демократію? І що маємо? Невже не усвідомили, що історія не терпить стрибунів, а знову і знову повертає їх до того періоду, звідки вони вискочили, як повернула і нас до первісного капіталізму, котрий ми, якби були розумніші, преспокійно пройшли б ще на початку століття разом з багатьма розумними народами.

Суспільство – це немов би живий організм, воно має свій час народженя, дитинства, отроцтва, юності, молодості, змужніння, далі – тривалий літній період і старість. Періоди ці взаємозв'язані, зміна настає тільки після повного визрівання попереднього, тому ні скоротити їх, ні перескочити неможливо, як неможливо молотити зелене жито, що не заколосилося й не дозріло, чи змушувати курча нести яйця, бо то дурного робота.

Так, ми відстали від розумних народів, що спокійно, розважливо треба визнати, не впадаючи у відчай і не вдаючись до авантюр. Бо тут нічого не вдієш. Ми прийдемо до новітньої ідеології гроша значно пізніше від інших народів, бо така вже наша доля. Прийдемо тоді, як свідомо, цілеспрямовано і дружно будемо робити все для того, аби в наших головах і душах утвердилися і визріли основоположні принципи суспільно-політичного розвитку людства, коли інтелектуально, духовно і морально доростемо до рівня вимог сучасної цивілізації, враховуючи й те, що і вона не стоїть на місці.

Правда тут одна: чим менше у нас буде єдності, згуртованості і цілеспрямованої праці, чим більше розбрату і гризні, спекуляції Україною за мерзенний гріш, тим пізніше прийдемо до мети або й не прийдемо взагалі. Так от: для цієї єдності і цілеспрямованості й потрібна цементуюча народ українська національна ідея. Здається, нині це навіть коні розуміють.

Націоналізм. Дуже актуальна ідеологія для України. Має в народі глибоке біологічне й духовне коріння. Генетичний "націоналізм" притаманний всьому живому на землі, – це природний інстинкт самозахисту інтересів і самозбереження. Яскравим "націоналістом" є півень, що дзвінким голосінням постійно підтримує контакти між представниками свого виду.

Природний націоналізм лежить в основі святого для кожної людини почуття патріотизму. Такий націоналізм був притаманний, наприклад, бандерівцям, коли малописьменні сільські хлопці й дівчата, не знаючи жодних ідеологічних теорій та доктрин, жертвували життям, захищаючи свою хату, село, землю, право любити рідну Вітчизну і бути в ній вільною людиною. Нам би сьогодні хоч трохи такого патріотизму!

Не бідна Україна і на теоретиків націоналізму, серед яких – Грушевський, Міхновський, Донцов, Яворницький, Юрій Липа, Липинський. Чільна засада націоналізму: людина народжується вільною на своїй землі і ніхто, крім Бога, не мас права перетворювати її в раба. Людство ще далеке від досконалості. Навіть наше XX ст. відійде в історію, як продовження дикунських часів, коли сильний мав право сідати на шию слабшому і робити з нього раба.

Треба сказати, що в передових західних країнах ідеологія націоналізму непопулярна. І зрозуміло чому. Населення цих країн не знало колоніальної залежності, не має досвіду боротьби за незалежність, навпаки, ці країни самі були Імперіями, Колонізаторами і як могли, душили пригноблені ними народи. А дому, як кажуть в Україні, ситий голодного не розуміє. Ми ж належимо до голодних. Український націоналізм не прагне вивищення українців над іншими націями – де нам до того! – він прагне лише рівних з іншими прав для українства через створення самостійної Української держави.

Головна цінність націоналізму – нація.

Одначе класичні ідеології в сучасній

практиці не існують в чистому вигляді, вони або доповнюють одна одну, або їхні основні цінності тісно переплітаються між собою. Тому нам за орієнтир на даному етапі чи не найбільше може послужити ідеологія **національної демократії.**

В умовах недостатньої сформованості власної держави вона надзвичайно доречна. Ця ідеологія поєднує цінності лібералізму, консерватизму, соціальної демократії і ставить собі за мету здійснення цих цінностей в національній демократичній державі європейського типу. На засадах І.Франка вона ставить перед кожним з нас чітку вимогу: спочатку ти українець, а потім – соціал-демократ, ліберал чи консерватор. Це той поріг, від якого чесний українець-патріот може сміло пускатися в бурхливе політичне море.

Під таким кутом зору ми легко можемо розглядати обличчя наших сучасних політичних партій.

Потрібна партія українців.

Компартія намагалася зробити свою ідеологію привабливою для різних верств населення і брехливо вписувала до програми проблеми прав людини, розвитку особи, цінності ліберальні, соціал-демократичні, навіть псевдонаціоналістичні. Та хто знав практику партії, той бачив її справжнє обличчя – люту ненависть до цих цінностей, параноїдальне прагнення нищити їх, де тільки можна. Своєї людинозневажальної суті компартія не змінила і сьогодні, хоча несприятливі для неї часи змушують ще більше підфарбовуватися в ліберальні тони.

Українська Республіканська партія (УРП) за своєю програмою виглядає національно-демократичною партією, що бореться за втілення кращих ідей націоналізму, лібералізму, соціал-демократії і консерватизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гійом Асвассер де Боплан. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. –С. 29.
2. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К., 1992. – С. 24.
3. Самійло Величко. Літопис. – К., 1991. – Т. 1. – С. 46.
4. Симоновський П.И. Краткое описание о козацком малороссийском народе. – М., 1847. – С. 4.
5. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. – К., 1993. – С. 64.
6. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Львів, 1990-1991. – Т. 1-3.
7. Грушевський М. Історія України – Руси. – К., 1995. – Т. 7. – С. 74.
8. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – С. 102.
9. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С. 33.
10. Смолій В.А. Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби (друга половина XVII-XVIII ст.). – К., 1985. – С. 22.
11. Шашкевич Я.Р. Козацтво на великому кордоні // Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми. Матеріали круглого столу // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С. 12. – С. 20; Його ж. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.) // Записки наукового товариства ім. Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 39-40.
12. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996.
13. Недбайло П.Е. Введение в общую теорию государства и права. – К., 1971.
14. Сабо Имре. Основы теории права. – М., 1974.
15. Історія держави і права України / За редакцією В.Г. Гончаренка. – К.: Вентурі, 1996.
16. Винниченко В.К. Відродження нації. – К., 1990.
17. Винниченко В.К. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991.
18. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні твори. – К., 1970.
19. Ефименко А.Я. История украинского народа. – К., 1990.
20. Історія філософії в Україні. Хрестоматія. – К., 1993.
21. Копиленко О.П. "Українська ідея" М. Грушевського: історія і сучасність. – К., 1991.
22. Сковорода Г. Твори у 2-х томах. – К., 1961.
23. Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. – К., 1956.
24. Шевченко Т. Кобзар.